

SVEIN H. GULLBEKK

Olavsikonografi på mynt

De eldste fremstillingene av Olav Haraldsson,
Hellig-Olav og helgenkongen

I denne artikkelen skal vi se nærmere på de aller eldste bevarte fremstillingene av Olav som konge, Olav som helgen og helgenkonge og øksen som helgenkongens symbol – alle sammen fremstilt på mynt utgitt i Norge og Danmark i 1010-, 1020- og 1040-årene. Etter ca. 1043 forsvinner Norges evige konge fra mynthistorien helt til erkebiskopene i Trondheim forsyner sine myntutgivelser med bilder av helgenkongen. Etter reformasjonen forsvinner han igjen ut av myntsoga inntil Haakon 7. utgir en gullmynt i 1910 med Norges evige konge som sentralt motiv på reversen. Olav som konge og helgen opptrer bare i tre korte perioder i de siste tusen årenes mynthistorie, hver gang med flere århundres mellomrom.

I et numismatisk perspektiv må man skille mellom to typer utgivelser (eller emisjoner) som kan relateres til Olav som konge og helgen: Mynt som ble preget i Olav Haraldssons navn i egenskap av norsk konge 1015–28, og igjen i 1030; og fremstillinger av Olav i egenskap av helgen, altså Hellig-Olav, og som helgenkonge på myntutgivelser utgitt av sønnen Magnus den gode i Hedeby i forbindelse med slaget på Lyrskov hede i 1043. Fremstillingen av helgenene

og helgenkongen viser olavsikonografiens spede begynnelse. Dette er trolig den eldste fremstillingen av en helgenkonge i Europa. Det har vært diskutert om motivet på en brakteat fra slutten på 1100-tallet (Schive VII, 74) fremstiller en H eller en øks (jf. K: Skaare 1985, 58 og K. Skaare 1995, bd. II, nr. 153). Det er på ingen måte utenkelig at dette er en fremstilling av Hellig-Olavs øks. I så måte ville det være den eldste norske mynthistoriske referansen til Hellig-Olav, og den eneste som er kjent fra høymiddelalderen.

Kong Olav Haraldsson som myntherre

Olav Haraldsson har langt høyere status i norsk politisk historie, religionshistorie og rettshistorie enn noen annen norsk konge. Han er Norges vernehelgen og evige konge. Mindre kjent er det at han sammen med Olav Tryggvason (995–1000) tilhører de første monetære entreprenørene i landet vårt. Begge hadde tilbrakt årevis i viking, og begge hadde mottatt store tributtutbetalinger fra den angelsaksiske kong Æthelred den rådville.

Ingen hadde iverksatt utmynting i egenskap av norsk konge slik Olav Tryggvasson gjorde det i andre halvdel av 990-årene. Han preget mynt etter samtidige angelsaksiske forbilder. I et større mynthistorisk perspektiv må dette karakteriseres som en episode. Ett eneste stempelpar ble brukt til å utmynte kongens mynt. De fem eksemplarene som er bevart, stammer fra ulike steder i Nord-Europa, og alle er slått med det samme stempelet. Det forteller oss at utmyntingene må ha hatt begrenset omfang. Ingen av de fem bevarte eksemplarene er funnet innenfor Norges moderne grenser.¹

Etter Olav Tryggvasons fall i slaget ved Svolder i år 1000 ble ikke utmyntingen på norsk jord videreført. Funn av sølv- og myntskatter fra samme tid forteller om strømmer av utenlandsk mynt, i hovedsak fra tysk og angelsaksisk område. Med Olav Haraldssons retur fra England i 1014/15 ble det innledet et nytt kapittel i tidlig norsk mynthistorie.² Vi kan i dag observere tre utmyntinger som ble gjennomført i Olav Haraldssons navn fra hans tid som norsk konge: ONLAF REX NO, Olav nordmennes konge.³ Myntportrettet viser en konge i venstrevendt profil, mens reversen er forsynt med et kors med lange korsarmer. Forbildet for kong Olavs første utmynting var en såkalt «Long Cross-penny» preget ved nærmere seksti myntsteder i det angelsaksiske riket i årene fra ca. 1009 til ca. 1017. Det var denne mynten som var gyldig betalingsmiddel da kong Æthelred betalte vikinghæren tributt i år 1012. I norske funn er dette én av de angelsaksiske myntene som forekommer hyppigst. Selv om danegjeld og

Fig. 1: Olav Haraldsson (1015–28, 1030), penning, ca. 1017–25, Skaare 1976, nr. 2. Adversinnskrift VNLAFI EX A NOR, kongens brystbilde mot venstre. Reversomskrift ASTRID MO NOR, stort dobbeltkors. Dette er det eldste kjente bildet relatert til Olav Haraldsson, som konge av Norge.

King Olav Haraldsson (1015–28, 1030), penny minted c. 1017–25. The obverse shows portrait of the king facing left and the reverse shows a double cross. This is the oldest known image relating to Olav Haraldsson as king of Norway.

plyndring ikke kan brukes som hovedforklaring på myntene i norske og skandinaviske edelmetalldepoter, kan det ikke utelukkes at rikdommene som Olav Haraldsson og hans menn brakte med seg tilbake til Norge, danner bakteppe for kong Olavs første utmynting. Myntene bærer Olavs navn og er forsynt med et herskerportrett. Spørsmålet er om dette representerer samtidens ideal eller om det er den historiske Olav vi ser på mynten?

Utformingen av adersen ligger så tett opp til de angelsaksiske forbildene at portrettene er til forveksling like originalen. Hvis dette representerer portrettlikhet med noen konge i samtiden, skulle det i så fall være Æthelred den rådville, konge av England 978–1016, men heller ikke de angelsaksiske myntutgivelsene på denne tiden er forsynt med portretter som forbindes med naturalistiske fremstillinger.

Så hvorfor preget kong Olav en mynt etter angelsaksisk forbilde når han hadde muligheten til å skape sin egen mynt? Svaret vil alltid være forbundet med usikkerhet. Uten samtidige kilder må svaralternativene baseres på vurderinger av samtidens forhold til politiske uttrykk og bruk av herskerikonografi, økonomiske og sosiale forhold og synet på det mediet som er under vurdering, i dette tilfellet mynt. Faktum er at vi ikke har noen andre samtidige gjenstander

der kongemakten formulerer sitt bildeprogram. Da valget falt på en etterligning, medførte det at kong Olavs første mynt gikk inn i omløpet uten andre synlige egenskaper som kunne knytte den til kongen enn omskriften med referanse til ONLAF REX. Å etterligne anerkjente myntslag var intet nytt i mynthistorien. Helt siden antikkens Hellas hadde det vært utbredt. Særlig i tilfeller der myntherren eller myndighetene ikke kunne mønstre tilstrekkelig makt for å sikre en mynts utbredelse og aksept i samfunnet der den ble satt i omløp. Romersk mynt ble brukt som forelegg for utmynting i Europa lenge etter Romerrikets fall. De første utmyntingene i Ribe på Jylland i det åttende århundre ble utformet etter frankiske og angelsaksiske forbilder. Bysantinsk mynt ble etterlignet på tyske områder og i Skandinavia på 1000-tallet. Og angelsaksiske mynter var hovedinspirasjon for mange skandinaviske utmyntinger i sen vikingtid.

Ifølge sagaene var Olav Haraldsson i stand til å iverksette vidtrekkende politiske tiltak som kristning, lovgivning og andre sentrale funksjoner. Når det gjelder myntomløpet, viser funnene fra denne perioden at han ikke var i posisjon til å ta kontroll over økonomien, eller at han simpelthen valgte å prioritere andre og viktigere saker enn mynt- og pengevesenet i kongeriket. I likhet med vikingenes verden for øvrig var myntomløpet i 1010- og 20-årene dominert av tysk, angelsaksisk, skandinavisk, dansk og irsk-norsk påvirkning.⁴ Den beste metoden for å sikre egne myntutgivelser umiddelbar plass i omløp var å etterligne tidens mest anerkjente myntslag. I dette tilfellet angelsaksiske penninger. Ved å iverksette utmynting i eget navn sørget kong Olav for at hver mynt fikk en ekstra garantidimensjon, den var kongens mynt. I dag kjenner vi tolv slike penninger, hvorav fire er funnet i Norge og syv eller trolig åtte er funnet andre steder, i henholdsvis Sverige, Finland og Polen.⁵ Målt i utbredelse fikk kong Olavs første myntserie altså betydelig suksess. Flere av myntene ble værende i omløp i flere tiår, lenge etter kong Olavs død. Funn som Stale på Gotland, nedlagt etter ca. 1070, og Antilla i Finland, nedlagt etter ca. 1060, bekrefter dette.⁶ Nå var det ganske vanlig i vikingtiden at mynt var i omløp i flere tiår. En del mynt kunne være i omløp så lenge som femti eller hundre år, og i visse tilfeller også enda lenger.

Utformingen av Olav Haraldssons andre mynttype skiller seg vesentlig fra hans første. Disse penningene er forsynt med omskriften OLEFR REX NORMANORV og et herskerportrett i venstrevendt profil med korsstav, mens reversen er forsynt med en motvendt fugl med utspilte vinger, Den hellige ånds due. Reversen er utformet etter forbilde av angelsaksiske penninger som ble utgitt ca. 1009, eller også skandinaviske imitasjoner av den nevnte angelsaksiske

utmyntingen, trolig preget i Lund. Forbildet for myntportrettet har forelegg i danske penninger fra Knut den mektiges tid.

Den tredje mynttypen som ble utgitt i Olav Haraldssons navn, ble preget etter ca. 1023 og før 1028. Omskriften leses ONLA FR NORMANORV. Penningens advers viser kongens myntbilde, et brystbilde i venstrevendt profil iført en konisk stridshjelm. Mynten er laget etter forbilde av angelsaksiske penninger fra Knut den mektiges utmynting ca. 1023–29, og tilhører de aller mest omfangsrike utmyntingene i angelsaksisk tid. Foran portrettet er preget forsynt med et kors med tre trappetrinn, etter forbilde av bysantinsk mynt, et såkalt golgatakors. Kong Olavs penninger er preget på firkantet blankett, bortsett fra ett eksemplar som er preget på rund blankett. Reversene til denne typen fordeler seg på to korsformer – der den ene er et dobbeltarmet kors omgitt av uleselig omskrift og den andre har et korset kors over dobbeltkors. Disse penningene dateres til etter ca. 1023, i henhold til den angelsaksiske mynttypen.⁷

I de senere årene har det dukket opp nye elementer i forskningen på utmyntingene under Olav Haraldssons tid. Etter at K. Skaare publiserte corpus over Olav Haraldssons utmynting (1976), har det kommet ytterligere to penninger fra Olav Haraldssons tid som angivelig stammer fra funn på polsk område.⁸ Det ene eksemplaret befinner seg i privat eie, mens det andre ligger i samlingene til Universitetets Myntkabinett.⁹

Utover den numismatiske kretsen av forskere er det særlig Anne Lidén som i avhandlingen *Olav den helige i medeltida bildkonst. Legendmotiv och attribut* fra 1999 har plassert myntene inn i den olavsikonografiske forskningen. Studien hennes er i dag et standardverk.¹⁰ Det er en lysende studie som bringer kunnskapen et langt steg videre. Når det gjelder myntene, redegjør Lidén ganske kort for myntmaterialet og fremlegger standpunktet at «man ej kan finna 'porträtt' i myntbilderna». Derfor skal man heller lete etter olavsikonografiens typebilder i annet materiale, deriblant de eldste maleriene.¹¹ Jeg stiller meg i utgangspunktet bak hennes slutninger. Myntportrettene må, som vi har sett, betraktes som herskerbilder utført med forelegg i angelsaksisk og dansk mynt. Myntportretter fra 1000-tallets Nord-Europa skal med noen få unntak ses som idé, ikke historiske gjengivelser av myntherren. Det er herskeren som idé snarere enn den historiske kong Olav som kommer til uttrykk på Olav Haraldssons utmyntinger. En samlet vurdering av disse gjør det klart at vi har bevart tre forskjellige myntportretter som alle på sitt vis skiller seg noe fra hverandre, men som like fullt er utformet helt eller delvis i tråd med utformingen av og idealene for herskerportrett i samtiden. Uansett hva man mener om herskerbilder

på mynt, utgjør fremstillingene av herskerportrett på Olav Haraldssons mynt de eneste samtidige bevarte avbildningene av helgenkongen. Dette anerkjennes i alle leire. Foruten myntene finnes det ikke kultbilder fra Olavskultens første århundre.¹² Dette faktum bidrar til å sette myntutgivelsene i en spesiell stilling. De bør derfor ikke avvises. Et spørsmål som synes rimelig å stille, er om portrettene som ble plassert på kongens mynter, forteller oss noe om den historiske Olav – eventuelt om synet på herskerfremstillinger i Olavs krets og i det øvrige Norge på den tiden.

At det fantes oppfatninger om ytre forhold og fremtoning finnes det en rekke referanser til både i skaldekvad og sagaer. Skaldekvadenes hyllest av sterke og handlekraftige menn har ikke fått gjennomslag i myntenes herskerportrett. Som nevnt fantes det ikke naturtro gjengivelser av myntherrene som garanterte for utgivelsene med eget navn og tittel. I kunsthistorien regner man først med genuin portrettlikhet i skandinavisk kunst etter 1350 eller 1400. I mine studier av norsk middelaldermynt synes det klart at enkelte stempelskjærere lager fremstillinger av kongen med realistiske trekk av den historiske personen som avbildes. Særlig gjelder det utmyntinger under Sverre Sigurdsson (1177–1202) og Håkon Håkonsson (1217–63), men også kong Eysteinn (1103–23). I numismatiske kretser regner vi gjerne med at det første virkelige norske myntportrettet hører til på den såkalte Gimsøydalaren 1546 (Norges første daler), forsynt med portrett av Christian 3. (1533–59).

Når mynter som tilhører samme myntserie kan inneholde variasjoner, skyldes det at utformingen av pregestempler var håndarbeid. Hvert enkelt stempel ble utformet i stempler laget av jern. Motiv og innskrifter ble gravert negativt inn i jernet i formatet én-til-én. Før stemplene ble tatt i bruk, ble jernet herdet. På steder med utmynting i stor skala kunne det være flere stempelskjærere i arbeid til samme tid. Utmyntingen kunne dessuten foregå på forskjellige steder i riket. Olav Haraldssons myntutgivelser ble sannsynligvis til ved tre forskjellige anledninger, og da ble trolig utmyntingene av hver type begrenset til ett sted. Bakgrunnen for en slik slutning hviler på myntmaterialet som finnes: Alle de tre utgivelsene er bevart i flere eksemplarer som er slått med identiske stempler eller forbundet gjennom koblinger mellom adverstemplene.¹³ Med bare tre myntutgivelser i løpet av sin regjeringstid er det rimelig å regne med at kongen selv og hans indre krets var involvert i prosessen. Man kan anta at kongen selv har godkjent pregingene.

Fasiten for Olav Haraldssons myntutgivelser viser kongens myntportrett i tre ulike utforminger, og disse er så ulike at de uten vanskeligheter kan tolkes

som tre forskjellige herskere eller personer. Dette forteller noe om kongens og samtidens syn på myntportretter spesielt og herskerframstillinger generelt. Å basere egne myntutgivelser på angelsaksiske forbilder var ikke på noen måte enestående for norske myntherrer. Det samme forekom under danskekongene Sven Tveskjegg og Knut den mektige og svenskekongene Oluf Skötkonung og Anund Jacob. I tillegg fantes det en rekke såkalte skandinaviske imitasjoner av angelsaksiske penninger som ikke kan knyttes til spesifikke myntherrer, men som trolig ble utmyntet i Lund og Sigtuna.¹⁴ Mot en slik bakgrunn er det nærliggende å slå fast at Olav Haraldsson var et barn av sin tid.

I olavsiikonografisk forskning har oppmerksomheten i store trekk vært rettet mot framstillinger av Hellig-Olav og konteksten omkring disse. En myntutgivelse forsynt med advers- og reverspreg inviterer oss imidlertid til å se de to sidene i sammenheng. Kong Olavs myntutgivelser følger et mye brukt skjema: Myntportretter pryder adversene, mens reversene i hovedsak er forsynt med ulike korsformer. Med ett ekstraordinært unntak: Den ene utgivelsen har bildet av Den hellige ånds due som hovedmotiv på reversen. Igjen dreier det seg om angelsaksisk innflytelse. Mens de andre myntutgivelsene henter forbilder fra noen av samtidens mest utbredte myntslag og mynttyper, har forbildet for dette myntmotivet en ganske annen karakter. Bakgrunnen spores i dag til vikingenes voldsomme fremferd. Under trusler om angrep fra Thorkels vikinger iverksatte angelsakserne utmyntinger av penninger forsynt med Guds lam på adversen og Den hellige ånds due på reversen.¹⁵ Imidlertid fikk denne mynten kort varighet. Pregaingen foregikk i noen måneder eller uker i ca. 1009, altså under Æthelred 2.s regjeringstid. Sammenliknet med andre angelsaksiske utmyntinger ble den såkalte Agnus Dei-penningen utgitt i beskjedent omfang. Antall bevarte eksemplarer begrenser seg til 21 stykker, hvorav 15 er funnet i Skandinavia og Baltikum, mens tre er funnet på De britiske øyer og ett i Nord-Frankrike.¹⁶ I Norge ble det funnet ett eksemplar i depotfunnet fra Nesbøen i Møre og Romsdal, t.p.q. 1023.¹⁷ Når dette motivet blir valgt på norsk mynt i 1020-årene, har hensikten ikke bare vært å knytte egen mynt til et myntslag og en mynttype som allerede var utbredt og anerkjent i samfunnet.¹⁸ Valget av et sentralt kristent symbol som motiv passer godt med kristningskongens identitet og virke. I så måte utgjør myntens motiv en bekreftelse på kong Olavs gjerning som kristningskonge. Ved å gjøre bruk av mynten for å spre et av kristendommens sentrale symboler og budskap gjør han det mange før ham har gjort. I et samfunn der mulighetene for kommunikasjon til det brede lag av folket var begrenset, utgjorde mynt et medium med potensial. På den tiden var det slik at

myntens kvalitet var et viktig kriterium for aksept. Hver enkelt mynt ble derfor gransket på en annen måte enn det som ble vanlig senere.¹⁹ Myntpolitisk propaganda var utbredt i samtidens Danmark og ble fulgt opp i utmyntingene til Olavs etterfølgere på den norske tronen gjennom Harald Hardråde (1047–66), Olav Kyrre (1067–93) og Magnus Berrføtt (1093–1103). Alle disse brukte kristne motiv og symboler som sentrale budskap i sin utmynting.²⁰

De aller fleste konger og myntherrer forsvinner ut av myntsoga etter sin død. Med Olav Haraldsson er det annerledes. For å gjøre en lang historie kort, han møter sin bane i slaget ved Stiklestad. Olav blir helgenkåret etter sitt martyrium: Han oppnår status som *Rex Perpetuus Norvegie*.²¹ Til tross for Olavs posisjon som nasjonalhelgen og Norges evige konge må vi lete lenge etter helgenfremstillinger av ham i den norske delen av mynthistorien. Hans stilling som norsk urkonge og hans stadig sterkere posisjon som helgen – både i og utenfor Norge – fikk overhodet ikke gjennomslag på norsk mynt frem til senmiddelalderens slutt. Selv ikke kongene Sverre Sigurdsson (1177–1202) og Håkon Håkonsson (1217–63), som begge etablerte myntprogram med stor variasjon i myntgalleriet, fant det opportunt å inkludere Hellig-Olav i sin myntpolitiske propaganda. I dansk mynthistorie dukker imidlertid helgenen og helgenkongen Olav opp allerede i 1040-årene, avbildet i forskjellige positurer, men med øksen som umiskjennelig attributt.

Den eldste fremstillingen av Hellig-Olav og helgenkongen Olav

Den klassiske fremstillingen av helgenkongen som kronet konge med øks og globe ble først utviklet i Norge i andre halvdel av 1200-tallet.²² På mynt finner vi både en eldre og en til dels betydelig eldre fremstilling av Hellig-Olav. Disse ble preget i Danmark, nærmere bestemt i Hedeby, trolig i 1043. Myntene er typiske sølvpenninger fra første halvdel av 1000-tallet. Myntherre bak utgivelsene var Magnus den gode, konge av Norge 1035–47 og konge av Danmark 1042–47, og sønn av Olav Haraldsson. Gjennom disse myntutgivelsene har vi bevart olavsikonografiske kilder som ble utformet bare tolv–tretten år etter hans martyrium. Spørsmålet er hva disse fremstillingene kan fortelle om olavsikonografien i den aller eldste fasen av Olavskulten.

Den ene mynttypen har lenge vært kjent i numismatiskerkretser og gjengitt i kataloger siden 1800-tallet. Ett eksempel er standardverket til norske Claudius Jacob Schive, *Norges mynter i middelalderen* (1865, plansje I, 32 og II, 1).²³ Et annet er verket til danske Peter Hauberg, *Myntforhold og Udmyntninger i Dan-*

mark indtil 1146 (1900), som plasserte utmyntingen til Hedeby under Magnus den gode, men som bare gjengir det ene motivet – den stående utgaven – av Hellig-Olav.²⁴ Det er verdt å merke seg at den danske arkeologen C.J. Becker, som har studert Magnus den godes utmyntinger inngående, skriver at etter Schive og Hauberg synes mynten å være glemt: I den omfattende litteratur i anledning af 900-året for Olavs død og det tilsvarende skrift 50 år senere er disse mønter ikke nævnt.»²⁵ Etter at Becker skrev dette i 1983 og gjentok det i 1988, har mynten blitt hentet frem i studier både i og utenfor den numismatiske sfæren.²⁶ Visse aspekter ved disse myntutgivelsene har likevel ikke vært drøftet, og de har så langt ikke fått en anerkjent plass i den olavsikonografiske litteraturen. Spørsmålet handler ikke så mye om det er Olav som fremstilles på utmyntingene fra Hedeby. Det er etter hvert opplest og vedtatt. Snarere handler det om hva disse utmyntingene kan fortelle om fremstillinger av Olav kort tid etter hans martyrium.

Peter Haubergs katalog over dansk vikingtids- og middelaldermynt er fortsatt standardverket over disse utmyntingene. Der er Magnus den gode representert med 38 numre, hvorav tre fra Hedeby (nr. 36–38).²⁷ Den ene av disse pennningene er forsynt med en stående, motvendt skikkelse som holder en langskaftet øks i venstre hånd, mens reversen er forsynt med et kors. Adversomskriften er uleselig. Det samme gjelder dels reversomskriften, men det er ett element som lar seg lese på disse penningene, myntmestersignaturen IOLI (Hauberg 37). På mynt fra 1000-tallet fremstilles herskeren enten med brystbilde, *en face*, i profil eller sittende på en trone, aldri stående. I tilfeller der skikkelser fremstilles stående på mynt, er det enten Kristus-fremstillinger eller personer, helgener og engler knyttet til kristendommens fortelling. En stående skikkelse på myntene fra Hedeby er et trekk som sannsynliggjør tilknytningen til den kristne sfære. Det er ingen Kristus-fremstilling. En engel er det ikke, ei heller en kvinneskikkelse som kan knyttes til jomfru Maria. Det er utvilsomt en mannsperson. Øksen fjerner all tvil. Når vi i tillegg kan knytte mynten til en skandinavisk kontekst med helgenens sønn som konge og myntherre, kommer man ikke utenom Hellig-Olav (fig. 2–7).²⁸

Vanligvis tenker vi oss én utmynting, ett preg eller motiv med én omskrift eller innskrift. I århundrer har man hatt som mål å prege alle mynter av én mynttype så like som mulig. Tilnærmet identiske eksemplarer, slik moderne teknologi muliggjør, har lenge vært norm og ambisjon. Slik kan det være, men ofte er det flere stempelskjerere som står bak utmyntingene når det lages et visst antall stempler. Selv om det er en mynthistorisk konvensjon at myntstempler

Fig. 2: Schive I, 32 +IOLI i reversomskriften, DMK, København.

Fig. 3: Schive II, 1 +IOLI i reversomskriften, DMK, København.

Fig. 4: Schive II, 2, DMK, København.

Magnus den gode (1042–47), penninger preget i Hedeby ca. 1043, Schive I, 32 og II, 1–2; Hauberg -. Adversen forsynt med motvendt brystbilde av Hellig-Olav som holder korsstav i høyre hånd og langskafet øks i venstre. Reversen er forsynt med et kors. Adversomskriften er uleselig. Det samme gjelder til dels reversomskriften, bortsett fra +IOLI på variantene Schive I, 32 og II, 1. Det er kjent tre varianter av denne mynttypen, trolig utført av forskjellige stempelskjerere i kong Magnus den godes og myntmester Iules tjeneste.

King Magnus the Good (1042–47), penny minted in Hedeby c. 1043. The obverse shows a king holding a cross-staff in his right hand and an axe in his left hand. The reverse shows a cross. The inscription is difficult to read. Three variations of this coin are known.

Fig. 5: Schive II, 3 og Hauberg 37, DMK, København

Fig. 6: Schive II, 3 og Hauberg 37, DMK, København

Magnus den gode (1042–47), penninger preget i Hedeby ca. 1043, Schive II, 3 og Hauberg 37. Adversomskriften er uleselig. Hellig-Olav stående motvendt med langskaftet øks i venstre hånd, mens reversen er forsynt med et kors. Reversinnskrift uleselig bortsett fra +IOLI. Kløverkors/Olavskors. Også av denne mynttypen er det kjent flere varianter, som på samme måte som den andre mynttypen trolig ble utført av forskjellige stempelskjærere i kong Magnus den godes og myntmester Iules tjeneste.

King Magnus the Good (1042–47), penny minted in Hedeby c. 1043. The obverse shows St Olav holding an axe in his left hand and the reverse shows a cross. Three variations of this coin are known.

Fig. 7: Schive II, 3 og Hauberg 37. Både advers og revers er forsynt med en rekke såkalte testmerker der noen i samtiden har testet sølvet i mynten ved å skjære små snitt i overflaten.
KMK, Stockholm

innenfor samme serie skal være identiske eller i det minste så like som mulig, viser det seg gang på gang at én myntserie kan inneholde ulike ikonografiske elementer. Dette kan skyldes bevisste valg fra utgiverens side, men det kan også være et resultat av forskjellige stempelskjæreres preferanser, håndverksmessige ambisjoner og kvaliteter. I visse tilfeller får vi tilleggsinformasjon gjennom å sammenligne forskjellige varianter og stempler, slik som i dette tilfellet, der motivet endrer utforming betydelig. Samlet sett er det bevart tre eksemplarer fra denne utmyntingen. Samtlige er avbildet med tegninger i Claudius Jacob Schives katalogverk over Norges middelaldermynter, det vil si de var alle sammen kjent før 1865, da verket ble publisert. På samme måte som Haubergs verk over danske vikingtids- og middelaldermynter utgjør fortsatt Schive et slags standardverk for norsk mynt. Schive var opptatt av å registrere mer enn bare myntutgivelsen på et overordnet nivå. Han registrerte de minste detaljer, og derfor må hans katalog anses som tilnærmet en stempelkatalog. Hauberg, derimot, avbildet én mynt av hver type og skapte på den måten en oversikt over tidens utmyntinger, uavhengig av hvor mange varianter som var bevart.²⁹ Dette kan umiddelbart synes som en uvesentlig forskjell mellom de to katalogene, men i denne sammenhengen blir det noe langt mer. En av numismatikkenes godt bevarte hemmeligheter er nettopp eksistensen av identiske mynter, det vil si at hvert myntstempel som ble skåret, kunne produsere et visst antall mynter. I enkelte tilfeller store antall. På mange måter står vi her overfor masseproduksjon i eldre tider. Da det ene eller begge myntstemplene ble slitt, ble de erstattet av nye. De nye stemplene var tilnærmet lik prototypen, men de nye skilte seg alltid noe ut fra denne – og enkelte ganger betydelig. Samtlige stempler ble gravert for hånd. En konsekvens av dette er at vi ofte har bevart flere eksemplarer med variasjoner over et tema, også fra myntutgivelser med lite omfang. Å iverksette myntproduksjon var ikke nødvendigvis krevende, men det forutsatte vilje, kompetanse og ansvarlighet. Med andre ord var prosessen tuftet på beslutninger i kretsen rundt kongen.

Den andre fremstillingen av Olav på myntene fra Hedeby skiller seg vesentlig fra den første. Her møter vi Olav i et brystbilde en face. Heller ikke på disse myntene omtales han i myntomskriftene, men igjen er det øksen som plasseres i herskerens venstre hånd som tilkjennegir Hellig-Olav. På samme vis som i fremstillingen av den stående Olav plasseres øksen på venstre side av helgenen. Funn fra senere i middelalderen viser at øksen har skiftet side. I høyre hånd holder Olav en korsstav. Forbildene for dette herskerportrettet er ikke lenger angelsaksiske, men snarere å finne i bysantinsk og tysk herskerikonografi på

mynt. Med denne ikonografiske fremstillingen blir Hellig-Olav fremstilt som konge etter sin død. Spørsmålet er om vi her står overfor den eldste fremstillingen som viser helgenkongen i *rex iustus*-tradisjon?

Ideen om Hellig-Olav på myntutgivelser i Hedeby bygger ikke på innskrifter som i klartekst forteller at det er helgenen som fremstilles. Disse utgivelsene har heller ikke innskrifter som umiddelbart knytter dem til kong Magnus den gode. Ingen av myntene med Hellig-Olav er forsynt med leselige omskrifter på aversen, det vil si der kongens navn vanligvis presenteres. Så hvordan kan vi knytte disse myntene til Hedeby og Magnus den gode? For det første foreligger det observasjoner av stempelkoblinger til andre samtidige utmyntinger fra Hedeby som knytter penningen til mynter forsynt med omskriften MAHNUS REX, altså kong Magnus. Reversene på begge myntseriene har et sfærisk kors med korsarmer som avsluttes i kuler. Selv om omskriftene er delvis uleselige, innledes alle med IOLI, som regnes for å være en myntmestersignatur. Det er stempelkoblinger og referansene til denne myntmesteren som knytter flere av utmyntingene fra Hedeby sammen. Enkelte penninger i disse seriene er forsynt med reversomskriften IOLE ME FECIT og innskrifter som eksplisitt angir Hedeby som myntsted.³⁰

Kongehelgenen er en ny aktør i europeisk ideologi på 1000-tallet. Hellige konger danner fra da av en ny kategori i helgenenes verden.³¹ Den gode og rettferdige kristne konge ble et ideal som vokste frem. Konger som bekjennere ble oppfattet som gode utøvere av *rex iustus*-idealet, og dette – koblet med et martyrium – var en god søknad til opptakelse i helgenkongenes rekke. Danmark fikk sin helgenkonge i Knut (død 1086), Sverige i Erik (død 1160) og England i Edvard Bekjenneren (død 1066). Sistnevnte ble kanonisert av pave Alexander i 1162. Karl den store ble kanonisert i 1165, men helgenkåringen ble utført av motpaven Paschalis (1164–68) i Aachen og ble aldri offisielt godkjent av paven i Roma. Alle disse fire kongene var myntherrer, men ingen av dem fant en plass i middelalderens mynthistorie etter sin død, altså som helgenkonger.³²

Hellig-Olav får en sentral plass som helgenkonge i det privilegiebrevet som ble gitt kirken ved kroningen av kong Magnus Erlingsson i 1163/64. Dette var det første i sitt slag i Skandinavia. I forbindelse med kroningen forhandler erkebiskop Eystein frem et privilegiebrev på vegne av kirken der kong Magnus aksepterer kongeriket som Hellig-Olavs odel og dermed inntar rollen som hans ombudsmann (*vicarius*) og lenstager (*ab eo tenens*).³³ Den tronfølgeordningen som nedfelte seg, stadfestet et kristen *rex iustus*-ideal slik det fremgår av kirkens

doktrine. Denne underordningen kommer også til uttrykk i *Historia Norvegie* fra 1160- og 70-årene, der forfatteren for første gang omtaler Hellig-Olav som *rex perpetuus Norwegiae*, «Norges evige konge».

Med utgangspunkt i antall bevarte mynter og registrerte myntstempler er det rimelig å anta at myntene forsynt med Hellig-Olav i Hedeby utgjør et begrenset omfang preget innenfor en begrenset periode. Like fullt kan man anta at det samlet sett ble preget titusener av slike olavsmynter som ble distribuert ut i samfunnet gjennom bruk i forskjellige miljøer. Av disse har vi i dag registrert tre og fire stykker av de respektive typene, alle med forskjellig proveniens.

Utmyntingene i Hedeby fremstår som ekstraordinære – også sammenlignet med andre utmyntinger i det danske kongedømmet på denne tiden, og særlig ved hovedmyntstedet Lund. Etter at Magnus ble konge over Danmark i 1042, fortsetter myntutgivelser i stor skala ved myntverkstedet i Lund. Et bemerkelsesverdig trekk ved utmyntingene under det nye regimet er at bare noen få av myntene får referanser til den nye kongen. De fleste myntene blir preget i navnet til Knut, Hardeknut eller så er de forsynt med uleselige omskrifter.³⁴ Myntmotivene bygger fortsatt i alt vesentlig på angelsaksiske forbilder. Like bemerkelsesverdig er det at myntene som kan knyttes til Magnus gjennom innskrifter, ofte er av langt dårligere kvalitet enn de øvrige myntseriene. Hvordan vi skal forklare dette, er uvisst, men det kan både ha hatt bakgrunn i ønsket om å øke inntektene fra utmynting eller ha vært en slags lokal protest mot en norsk konge i dansk område.

Om vi vender tilbake til myntutgivelsene tilknyttet Hellig-Olav, tilhører de kvalitetsmessig de fremste fra denne perioden, altså fra første halvdel av 1040-årene. Myntutgivelsene i Hedeby i ca. 1043 må ha vært utført innenfor rammer som sikret god kvalitet. Det er nærliggende å tro at det var kongen selv som borget for dette. Særlig hvis myntene skulle brukes til å betale seirende soldater etter slaget ved Lyrskov hede. Hvis denne antakelsen medfører riktighet, betyr det at kong Magnus selv var involvert i utmyntingsprosessen. Og for alt vi vet, kan han egenhendig eller i samarbeid med sine nærmeste rådgivere ha stått bak valget av Hellig-Olav som motiv på myntene. Ifølge forskjellige kilder befant kongen seg i Hedeby i forbindelse med slaget ved Lyrskov hede. Fortellingene om Hellig-Olavs tilstedeværelse gjennom kirkeklokkeringing og i kongens drømmer knytter ham til begivenhetene. Kongen, myntstedet, myntene og Hellig-Olav har dette slaget som fellesnevner gjennom historiske, litterære og numismatiske kilder. I eldre tider er det ofte ikke mulig å knytte kongen direkte til en myntutgivelse, men for utmyntingene med Hellig-Olav

fra Hedeby synes det sannsynlig at kongen selv hadde et avgjørende ord i beslutningsprosessen. Da var det annerledes ved hovedmyntstedet i Lund, der utmyntingene ble opprettholdt kontinuerlig, eller i hvert fall med større kontinuitet enn ved andre myntsteder i det danske kongeriket på den tiden.

Nå er det ikke et hovedanliggende i denne artikkelen å forklare de historiske rammene for disse myntutgivelsene, men ett spørsmål er nærliggende å stille: Hvorfor valgte den unge kong Magnus å avbilde sin far – helgenkongen – på mynt? Den tiden som utgjør overgangen mellom det vi i dag omtaler som vikingtid og middelalder, har etterlatt seg få kilder, både arkeologisk og historisk, foruten sagaene. Så er det også i hovedtrekk sagaene vi må bygge vår kunnskap på når vi skal nøste i Magnus Olavssons bakgrunn. Han var sønn av Olav Haraldsson og tjenestekvinnen Alvhild, født i 1024 og død i 1047. Han ble ikke mer enn 23 eller 24 år gammel. Allerede som fireåring ble han brakt ut av Norge da hans far Olav flyktet til Russland i 1028. Der ble han boende i Novgorod. I 1035 ble han hentet hjem fra Russland av trønderhøvdingene Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson. Norske stormenn tok kongssønnen til konge på Øyretting. Med dette opphørte det upopulære danske styret under Svein Alfivasson og moren Alfiva. I 1042 ble Magnus tatt til konge av Danmark. Året etter, i 1043, forsvarte han kongeriket mot venderne angrep ved Lyrskov hede. Ifølge tradisjonen skal så mange som 15 000 vendere ha mistet livet i slaget. Dette var en stor og viktig triumf for Magnus og hans menn. Naturlig nok settes kongens seier i forbindelse med Hellig-Olav. Ifølge tradisjonen skal han ha vist seg for Magnus i en visjon før slaget:

Dagen efter var det Mikkelmesseaften; da det var nær dag, faldt kongen i søvn og drømte, at han så sin far – den hellige kong Olav – og at denne sagde til ham: «Du er nu meget bekymret og fuld af frygt, fordi venderne drager imod dig med en stor hær; du skal ikke frygte den hedenske hær, selv om de er mange sammen. Jeg skal følge dig i denne kamp; begiv jer i kamp mod venderne, når I hører min lur.» Da kongen vågnede, fortalte han om sin drøm. Det begyndte at lysne; da hørte alle folk klokkelyd i luften, og de af kong Magnus' mænd, der havde været i Nidaros, syntes at det lød som om, der blev ringet med Glad. Den klokke havde kong Olav givet til Klemenskirken i købstaden.³⁵

Slaget ved *Hlyrskogsheath* (Lyrskov hede) skal ifølge Adam av Bremen ha funnet sted i nærheten av Hedeby. Senere har slagstedet Lyrskov blitt lokalisert til omegnen omkring Isted, vest for Hedeby. Denne geografiske forbindelsen

gjør det rimelig å knytte utmyntingene til slaget som har en sentral plass i 1000-tallets danske historie.

Utmyntingene har tidligere blitt tolket som en erindringsutgivelse for seieren over og fordrivelsen av venderne i slaget ved Lyrskov hede. En annen tolkning er at myntene ble utgitt som ledd i en politisk kamp mellom Magnus den gode og Svend Estridsen om kongemakten i Danmark. I en slik situasjon var det godt å kunne understreke at man sto under beskyttelse av en helgen. Soldatene som fikk Olav den hellige-mynter som sold, ville kunne oppfatte kongens nære forbindelse til Hellig-Olav som en særlig styrke i kommende slag. Begge disse tolkningene er plausible, men ut fra det vi vet om Magnus den godes bruk av mynt for å fremme politiske budskap, er det sannsynlig at utgivelsene i Hedeby skal forstås i nær tilknytning til slaget og triumfen over venderne.

I hvilken grad utgiverne hadde bevisste strategier for bruken av mynt i propagandaøyemed, vil i dette tilfellet alltid være forbundet med usikkerhet. Vi kan imidlertid trekke visse slutninger på generelt grunnlag. Mynt skaper historie gjennom å videreføre og utvikle fortellingen om Hellig-Olavs inngripen og påvirkning på utfallet av slaget ved Lyrskov hede. Der tekstene skaper en narrativ, bidrar myntenes ikonografi til å illustrere fortellingen. Ved å forsyne myntutgivelsene med Hellig-Olav erkjente kong Magnus sin fars betydning for utfallet av slaget og ga fortellingen en offisiell anerkjennelse. De som var til stede i Hedeby etter slaget, ville umiddelbart knytte myntene til denne fortellingen. Slaget mot venderne var en stor hendelse i samtiden. Fortellingen ville spre seg, og myntene ville følge i dens fotspor (eller kanskje også i omvendt rekkefølge). På den måten ville disse myntutgivelsene fungere som en metafor for kongens triumf og hans nære tilknytning til de gode og sterke kreftene som var forbundet med Hellig-Olav, Nordens første helgen. Kirkelærde ville muligens se en parallell i slaget ved Pons Milvius nær Roma, der Konstantin (senere den store) seiret i slaget mot Maxentius i år 312. Før slaget hadde Konstantin et drømmesyn – et kors på himmelen med innskriften *in hoc signo vinces*, «i dette tegn skal du seire». Siden skulle Sverre Sigurdsson videreutvikle drømmesyn med referanser til Hellig-Olav til noe som minner om en politisk kunstart i kampen mot biskop og kirke på slutten av 1100-tallet.

Hellig-Olavs øks

Ofte blir helgener forbundet med det våpenet som gjorde dem til martyrer. I Olavs tilfelle var det stridsøksen som førte ham til himmelen. Øksehugget

Torstein Knarresmed påførte ham i slaget på Stiklestad, førte til banesår av Kalv Arnesson. På den måten kan helgener gjenkjennes og identifiseres både i enkeltstående bilder og i serier av narrative legende bilder, slike vi finner i alterskap, portaler og glassmalerier i kirker fra middelalderen.³⁶

Hvis vi i god numismatisk tradisjon vender tilbake til datering og kronologi, skriver Lidén at et av de eldste beleggene vi har for Olavsøksen, er et segl fra Heeringsfleet augustinerkloster i East Anglia i England fra 1200-tallet.³⁷ I denne sammenheng er det nærliggende å vende tilbake til utmyntingen i Hedeby i 1040-årene, der Olavsøksen forekommer i to forskjellige fremstillinger. I begge disse myntutgivelsene er det en enkelbladet øksetype, det vil si stridsøks. En undersøkelse av de bevarte eksemplarene viser at denne typen ble brukt på alle stemplene som ble skåret. Den langskaftede øksen som siden ble helgenkongens attributt og utbredt i et stort kirkekunstmateriale, var altså definert i Olavskultens bildeunivers allerede i begynnelsen av 1040-årene.

Så vidt jeg kan se, opptrer ikke Olavsøksen igjen i norsk utmynting før i 1280-årene – da Eirik Magnusson er myntherre for en serie der riksvåpenet første gang ble brukt på mynt. Denne gangen kommer øksen i kortskaftet utgave. Disse utgivelsene dateres til årene fra ca. 1285 til ca. 1290: penninger, halvpenninger og kvartpenninger. Etter å ha utviklet et riksvåpen på segl i begynnelsen av 1280-årene var mynt en effektiv måte å spre symbolet på. Gjennom bruken av Hellig-Olavs øks ble kongen fremstilt som den rettmessige arvtaker og plassert i tradisjonen tilknyttet «Norges evige konge».

I denne perioden utgjorde disse penningene det eneste myntslaget som var gyldig i Norge. Over hele landet er de funnet i depoter, som løsfunn og under kirkegulv. Samlet sett har vi registrert flere enn seks hundre slike riksvåpenpenninger. I tillegg kommer nærmere to tusen samtidige forfalskninger funnet i Kalfarli utenfor Bergen. På denne tiden hadde myntvesenet fått utbredelse til alle deler av samfunnet. Mynt var blitt en effektiv måte å spre et budskap på.

Den norske riksløven trådte inn i mynthistorien i 1280-årene, ble videreført i utgivelser under Håkon 5. (1299–1319) og Magnus Eriksson (1319–55), men etter dette opphørte bruken av den. Forklaringen ligger dels i nedgang i utmyntingsomfang og opphør av utmynting i Norge etter 1387. Når riksløven igjen blir del av norsk mynthistorie på slutten av 1400-tallet, er det med ny utforming av Olavsøksen. Riksløvene på 1500-, 1600- og 1700-tallet holdt en hellebard i forpotene. Den kortskaftede øksen ble gjeninnført på riksløveutgaven 1844, i tide til å pryde Karl 14. Johans utmyntinger i de siste årene av hans regjeringstid og St. Olavs Orden, første utgave, innstiftet av kong Oscar 1. i

1847. Uavhengigheten fra Sverige i 1905 førte nødvendigvis til ny utforming av riksløven. Denne riksløven har fulgt norsk mynt ufortrødent siden den gang, bare avbrutt av den tyske okkupasjonen i årene 1940–45, da nazistene laget sin egen utgave, denne gangen uten kongekrone, men det er en annen historie.

Hellig-Olav som motiv på norsk middelaldermynt

I olavsikonografiske studier er det vanlig å vektlegge alle de praktfulle og interessante fremstillingene av Hellig-Olav. Jeg vil imidlertid peke på et motsatt fenomen i norsk middelalder, nemlig fraværet av Hellig-Olav i norsk utmynting. Under hele 1000-, 1100-, 1200- og 1300-tallet ble det ikke preget én eneste mynt med Hellig-Olavs bilde. Selv ikke i forbindelse med etableringen av et erkebispedømme i 1152/53, kroningen av Erling Magnusson i 1163/64 eller i de omfattende utmyntingene under Sverre Sigurdsson og Håkon Håkonsson – med utgivelser som inneholder et bredt bildeprogram – er Hellig-Olav å finne på mynt. Disse myntprogrammene omfatter et stort antall korsformer, portretter, bokstaver, fabeldyr og symboler. I 1222 fikk erkebiskopen i Nidaros myntrett med klausul om at hans utgivelser skulle følge kongens i preg og myntstandard. Da erkebiskop Jon Raude brøt med denne praksisen etter ca. 1268, forsynte han ikke sine myntutgivelser med Hellig-Olav, men med sitt eget portrett.³⁸ Heller ingen andre helgener får plass på norske kongers eller erkebiskopers myntutgivelser før Norges første gullmynt blir utgitt i kong Hans' navn i Bergen omkring år 1500. Den norske utgaven er en pendant til den samtidige danske gullgylden som er forsynt med den danske vernehelgenen Knut den hellige.

Etter å ha blitt fratatt myntretten i 1281 fikk erkebiskopene tilbake retten til å slå egen mynt under riksmøtet i Skara i 1458. Gaute Ivarsson er den før-

Fig. 8: Erkebiskop Gaute Ivarsson (1474–1510), hulpenning, Nidaros, uten år.

Olavsøks på skjold innenfor strålering.

Archbishop Gaute Ivarsson of Nidaros (1485–1510), bracteate minted in Nidaros.

The motive is St Olav's axe in a corona.

Fig. 9: Hans (1483–1513), gullgylden, Bergen, etter 1497.

Adversomskrift IOHES DEI GR REX NORW, stående Hellig-Olav med septer i høyre hånd og rikseple i venstre, Oldenburgs våpen ved føttene. Reversomskrift MONE NOVA AVRE BERGE, kronet riksvåpen over stort kors. Norges eldste gullmynt, som bare er kjent i ett eksemplar og som befinner seg i Staatliche Kunstsammlung in Dresden i Tyskland.

King Hans (1483–1513), gold gulden minted in Bergen, after 1497. The obverse shows St Olav holding a scepter in his right hand and an orb in his left hand. The reverse side shows the Danish-Norwegian royal arms superimposed on a cross. This is the oldest Norwegian gold coin and only a single specimen is known.

Fig. 10: Erkebiskop Erik Walkendorf, skilling, Nidaros ca. 1510–17. Adversomskrift S OLAWS REX NORVEGIE. Kronet Hellig-Olav står på drage forsynt med mannshode, langskaftet øks i høyre hånd og rikseple i venstre. Reversomskrift ERICVS WALKENDORP AR'EP' N', Walkendorfs våpen over stort kløverkors.

Archbishop Erik Walkendorf of Nidaros (1510–22), shilling minted in Nidaros c. 1510–17. The obverse shows St Olav standing on a beast with a human head, holding an axe in his right hand and an orb in his left. The reverse shows Walkendorf's coat of arms superimposed on a cross.

ste erkebiskopen vi kan knytte mynter til. I disse geistlige utgivelsene møter vi Olavsøksen som eget myntmotiv for første gang i mynthistorien, på hulpenninger uten omskrifter (fig. 8). Erkebiskop Gaute utga også hvider som ikke ble forsynt med erkebiskopens eget navn, men omskriften OLAV REX PERPETUUS NOR omkring en riksløve på skjold, altså Hellig-Olavs mynt. Direkte referanse til erkebiskopen finner vi først i reversomskriften, MONETA ARCHIEPISCOPI NIDAROSIENSIS.³⁹ Den første erkebiskopen som forsynte sine mynter med en avbildning av Hellig-Olav, var Erik Walkendorf, sentralt i preget på sine sølvskillinger. Igjen opptrer Hellig-Olav i adversomskriften, mens erkebiskopen plasseres i reversomskriften.⁴⁰ Disse skillingene var av et annet og mer imponerende format enn høymiddelalderens preginger. I norsk sammenheng snakker vi gjerne om det myntløse århundret – 1400-tallet. Da utmynting igjen tar til på norsk jord, hadde hele det europeiske myntsystemet endret seg i retning av flere og større valører, både i gull og sølv.

Den første som gjeninnførte Hellig-Olav som motiv i norsk mynthistorie, var som nevnt en konge, Hans (1483–1513). I Bergen ble det preget noen praktfulle gullgyllden i kong Hans' navn, trolig etter 1497.⁴¹ Dette er Norges første gullmynt, og her presenteres Hellig-Olav, Norges evige konge, for første gang avbildet på en norsk myntutgivelse. I denne utgaven er han forsynt med

Fig. 11: Erkebiskop Olav Engelbrektsson (1523–37), mark, Nidaros. Adversomskrift S OLAWS RE NO. Kronet Hellig-Olav sitter på trone med føttene på drage forsynt med kronet mannshode, langskaftet øks i høyre hånd og rikseple i venstre. Reversomskrift OLAWS DG AR NID. Våpenskjold i firedelt utgave; erkebispedømmets i første og fjerde felt og erkebispens slektsvåpen i andre og tredje felt, over stort liljekors.

Archbishop Olav Engelbrektsson of Nidaros (1523–37), mark minted in Nidaros. The obverse shows an enthroned St Olav resting his feet on a beast with a crowned human head, holding an axe in his right hand and an orb in his left. The reverse shows the arms of the archbishopric combined with the personal arms of the archbishop.

både kongekrone og glorie, en langskaftet bredbladet øks og rikseple eller himmelglobe. Helgenkongen fremstilles stående, iført kappe (fig. 9). Denne mynten skiller seg vesentlig fra fremstillingene fra 1040-årene, men så var den første utformet i sen vikingtid og denne helt på tampen av middelalderen, nærmere et halvt årtusen senere.

Den første erkebiskopen som forsynte sine mynter med bilde av helgenkongen, var Erik Valkendorf (1510–22). Dette var en sølvskilling preget i myntverkstedet i Erkebispegården. Hellig-Olav fremstilles stående på en drage, omgitt av omskriften SANCTVS OLAWS R NORVEGIE (fig. 10). For første gang ledsages Hellig-Olavs bilde av en omskrift som til fulle identifiserer helgenkongen. Utmyntingen fikk utbredelse over hele kongedømmet. Det er uvisst i hvilken grad utbredelsen for kirkens utmyntinger var erkebispedømmets grenser. Det er i alle tilfeller ikke mange erkebispepreginger som er funnet utenfor erkebispedømmets grenser, men de to danske depotfunnene fra Assens og Voldtofte på Fyn inneholdt begge én Erik Valkendorf hvid sammen med et stort antall danske og nordeuropeiske mynter, og noen ganske få norske.⁴² Begge skattene ble nedlagt en gang etter 1526 og bekrefter det faktum at erkebiskopenes myntutgivelser inngikk i det generelle myntomløpet i Norge, og enkelte ganger også utenfor kongeriket.

Da Olav Engelbrektsson bestemte seg for å utgi en praktmynt med verdien én mark, må valget av hovedmotiv ha falt naturlig på Hellig-Olav. Helgenkongen fremstilles med skjegg og iført krone. Denne gang sittende på en trone med føttene på en buktende drage iført mannshode, omgitt av S(anctus) OLAWS RE(x) NO(rvegie), St. Olav Norges konge. Omskriften på reversen forteller om Olav Engelbrektssons status: OLAVUS D(ei) G(ratia) AR(chiepiscopus) NID(rosiensis), erkebiskop Olav av Guds nåde i Nidaros (fig. 11). Dette var den mest imponerende myntutgivelsen i Norge før reformasjonen. Sølvmarken er bare kjent i tre eksemplarer – fra Kongelige Mønt- og Medaillesamling i København, Universitetets Myntkabinett i Oslo og Historisk museum i Bergen – alle preget med samme stempelpar. Først et tiår eller mer senere ble den første norske sølvdaleren preget. Dette var den såkalte Gimsøydaleren fra 1546, under Christian 3. Middelalderen var over. Verden åpnet seg med renessansen, oppdagelsenes tidsalder og reformasjonen. Etter utgivelsen av sølvgylden i 1546 ble norsk utmynting i alt vesentlig liggende brakk til oppdagelsen av sølv i Sandsvær-traktene i 1623. Da åpnet kong Christian 4. myntverksted i Christiania i 1628, og dette markerte begynnelsen på norsk mynthistorie i tidlig moderne tid.

Fig. 12: Haakon 7., 20 kroner 1910. Kong Haakon 7. ble kronet i Nidarosdomen sammen med sin dronning Maud 22. juni 1906. Gullmyntene er forsynt med kong Haakons portrett i kroningsskrud. Det nye Norge strakte seg bakover til storhetstiden i vikingtid og høymiddelalder i sin søken etter fordums storhet. Den stående helgenkongen Olav på gullmyntene fra 1910 henter inspirasjon fra Erik Walkendorfs myntmotiv fra 1510-årene og markerer et høydepunkt i bruken av middelalderske symboler på moderne norsk mynt.

King Haakon 7. (1905–57), 20 kroner, 1910. King Haakon was crowned in Nidaros Cathedral in 1906. The obverse shows the king dressed in his crown regalia and the reverse shows St Olav standing on a beast. The design on the reverse of this coin was inspired by Archbishop Erik Walkendorf's coins from the 1510s.

Etter reformasjonen ble naturlig nok Hellig-Olav – Norges evige konge – plassert på sidelinjen i norsk mynthistorie. Det var først da Norge skulle etablere seg som uavhengig stat etter løsrivelsen fra Sverige i 1905 at han ble hentet frem igjen. Kong Haakon 7. kunne visstnok gjøre krav på slektskap med Olav den hellige. St. Olav kom til å få en sentral plass i utformingen av det nye Norges mynttrekke. Da reversmotivene til gullmyntene fra 1910 skulle utformes, valgte man en stående Hellig-Olav, inspirert av erkebiskop Erik Walkendorfs skilling (fig. 12). Helgenkongens opptreden på mynt i det uavhengige Norge kom til å bli et engangstilfelle. Gullmyntutgivelsene under Haakon 7. begrenset seg til ett år. Hovedmyntene i sølvskillemyntserien – 2- og 1-krone – som ble introdusert, viser kongens portrett på aversen og den nye riksløven omgitt av den nye St. Olav Ordenens kjede sammen med de seks stiftsstedenes våpen: Bergen, Kristiansand, Hamar, Kristiania, Trondheim og Tromsø.

Året 1962 har så langt vært siste gang Hellig-Olav for alvor var tiltenkt en rolle i norsk mynthistorie. Den gangen på de nye femkronemyntene som skulle avløse papirpengene med samme pålydende. Fra 1962 har vi bevart en utgave forsynt med helgenkongen, men bare som prøvemynt. Også denne gang

var det i form av en stående Hellig-Olav.⁴³ Med den videreførte myntgravør Øyvind Hansen en fem hundre år lang tradisjon. Mynten ble imidlertid aldri realisert. Isteden falt man ned på et kongeportrett av Olav 5. og riksløven som pregepyrd på Norges første femkronemynter som ble lansert året etter, i 1963.

I en helhetsvurdering av Norges tusenårige mynthistorie skulle man forvente at helgenkongen, Olav den hellige, ville vise seg på mynt med jevne mellomrom. Slik ble det ikke. Norges evige konge dukker kun opp på norsk mynt i 1010- og 1020-årene, og da i egenskap av konge og myntherre. Deretter skulle det gå fem hundre år før kong Hans og erkebiskopene Erik Walkendorf og Olav Engelbrektsson hentet ham frem igjen. Så dukket Martin Luther opp, og Norge sluttet seg til den protestantiske delen av kirken. Kirken mistet retten til å utgi mynt for godt. Deretter skulle det gå fire hundre år før Hellig-Olav igjen dukker opp i mynthistorien, denne gang på en gullmynt i 1910. Om noen år er det duket for tusenårsmarkering av Olavs martyrium. I den forbindelse vil han fremstå som en solid kandidat til igjen å dukke opp på norsk mynt. Om det vil skje, avhenger av hvor viktig det offisielle Norge synes saken er, og i hvilken grad noen arbeider for å få det realisert.

Konklusjon

I denne artikkelen har myntutgivelser fra Hedeby fra ca. 1043 blitt plassert inn i en olavsikonografisk tradisjon. Herskerportrettet som viser Hellig-Olav, fremstiller helgenkongen, og er den eldste bevarte fremstillingen av sitt slag. Den skiller seg fra den klassiske fremstillingen som ble utviklet i kirkekunst fra tolvte århundre og fremover ved at avbildningene på myntene er et brystbilde, ikke en stående konge, og ved at han holder et korssepter, ikke en himmelglobe. Myntportrettene fremstår som enkle sammenlignet med forseggjorte og kunstferdige avbildninger på alterfrontaler. Like fullt må Hellig-Olav-fremstillingene på disse myntutgivelsene regnes som en sped begynnelse på den olavsikonografiske tradisjonen som skulle få så stor utbredelse senere i middelalderen.

Noe av det som særmerker numismatisk materiale, er at utmyntingene med Hellig-Olav-fremstillingene ikke begrenser seg til én mynt eller én mynttype. Utgivelsene er forberedt og preget innenfor et kort tidsrom på samme sted av noen få personer med kompetanse og tillit hos myntherren. På den måten får vi et inntrykk av hvordan samtidens stempelskjærere i Hedeby forsto Hellig-Olav bildemessig i 1040-årene. Preget som ble utarbeidet for disse myntutgivelsene, viser to forskjellige utgaver av ham, som helgen og helgenkonge.

Begge myntutgivelsene er forsynt med den langskaftede øksen som gjengis i mangfoldige fremstillinger fra middelalderen. Det forteller oss at øksens rolle i Olavskultens ikonografi var solid fundamentert allerede kort tid etter hans martyrium.

Da kong Magnus den gode forsynte sine mynter med Olavs bilde, var det en påminnelse om det nære forholdet myntherre Magnus hadde til sin far helgenkongen. Slike myntutgivelser kan meget vel ha fått en særlig betydning for de som gikk seirende ut av slaget ved Lyrskov hede, og som sannsynligvis mottok myntene som fortjeneste for dette. I Konstantinopel skriver Michael Italikos (død 1157) at gullmynter forsynt med bilde av Kristus på den ene siden og Konstantin den store og hans mor St. Helena på den andre, beskytter mot onde krefter.⁴⁴ I hvilken grad myntene med Hellig-Olav har fått samme status, er vanskelig å si noe om, men det synes nærliggende. Den danske arkeologen C.J. Becker har fremholdt utgivelsene i forbindelse med slaget ved Lyrskov hede som de første minnemyntene i skandinavisk historie.⁴⁵ Det kan være at vi her faktisk står overfor de første myntene som fremstiller en helgenkonge i middelalderens Europa, i hvert fall de nordlige delene av Europa.

Tilknytningen mellom helgener og mynter er langt vanligere enn mange så langt har vært klar over. Helgenkongene hadde ofte vært ansvarlige for omfattende myntutgivelser. Holdninger til mynt og penger utgjør en sentral problemstilling i middelalderens teologi.⁴⁶ Mynter blir ofte funnet som votivgaver i helgengraver. Til og med da de åpnet Frans av Assisis grav i 1865, ble det funnet elleve penninger der. De var preget i Lucca og var i alminnelig omløp da Frans ble gravlagt i 1226.⁴⁷ Å finne fremstillinger av helgener og helgenkonger på mynter fra 900- og 1000-tallet er derimot svært uvanlig.

Hva som må være den eldste avbildningen av Hellig-Olav, er altså ingen nyhet. Den har imidlertid fått mindre oppmerksomhet i ikonografiske studier. Med status som eldste fremstilling av Hellig-Olav – utført av en stempelskjærer i kong Magnus den godes tjeneste, bare få år etter Olav Haraldssons martyrium i slaget på Stiklestad – fortjener disse myntutgivelsene en plass i olavsikonografisk forskning.

Summary

The oldest iconographical witnesses to Olav Haraldsson and St Olav are found in coinage from the 1010s, 1020s and 1040s. Although rudimentary in style, these images predate any other known image of St Olav by more than hundred years. The coinages related to St Olav were not, however, a permanent feature. After c. 1043 he disappears from medieval coinage to resurface only when the archbishops in Nidaros used St Olav, the perpetual King of Norway, as the main symbol for their coinages in the 1520s and 1530s. After the Reformation in 1537 four centuries passed until St Olav returned to the national Norwegian coinage. This time it was in 1910 and on Norwegian gold coins, as a celebrated symbol for the new independent state of Norway.

In comparison with individual sculpture and altar frontals, images in coinages often survive in several different editions due to coins being produced in large numbers involving the use of different dies, often cut by different die-cutters. It is possible to identify several varieties in Olav's Norwegian coinage as King in the 1010s and 1020s. This is also the case where Olav is portrayed as Saint in the issue from Hedeby in c. 1043, struck in the name of his son, Magnus the Good, King of Denmark 1042–47.

This article focuses on the coinage of Olav Haraldsson and the use of St Olav as symbol in eleventh-century Danish coinage and in later medieval Norwegian coinage. The eleventh-century iconographical representations of St Olav in coinage are, by a margin, the earliest known representations of St Olav in the capacity of King and Saint.

Noter

- 1 Norske vikinger hadde utgitt mynt i Northumberland på 800- og 900-tallet, og den mest kjente var kong Eirik Blodøks. Han var eneste nordmann som utga mynt i eget navn i Jorvik i årene 948–52 og 954. For en diskusjon av Olav Trygvasons utmynting i forhold til Sven Tveskjegg og Olof Skötkonung, se Brita Malm, *Numismatiken, Olof Skötkonung och slaget vid Svolder*, *Scandia* 1/1993: 5–14.
- 2 For en diskusjon av den unge Olav Haraldssons forhold til kong Æthelred 2. og kong Knut den mektige i England, se Olav Tveito, *Olav Haraldssons unge år og relasjonen til engelsk kongemakt. Momenter til et crux interpretum*, *Collegium Medievale* vol. 21 (2008): 158–181.

- 3 Forskningshistorien for norske mynter knyttet til olavenes første utmyntinger i Norge er redegjort for i K. Skaare, Olav den helliges utmyntning, i forskningens lys, Norges allmennvitenskapelige forskningsråds 25-års jubileum 1974: 441–454. For corpus over Olav Haraldssons utmynting, se Skaare 1976: 60–64.
- 4 Skaare 1976
- 5 Skaare 1976: 191–92
- 6 Skaare 1976: 185, nr. 213 og 186, nr. 216; Skaare 1990: 301–303; Bo Gunnarsson, Ytterligere ett Olav Haraldssonmynt, *NNUM* nr. 1, 2012: 8–13 og Eeva Jonsson, *En rik handelsmans silverskatt*, Stockholm 2013.
- 7 Så langt er det siste funnet gjort på Öland, der arkeologer oppdaget et depotfunn på gården Skevstad i 2009 som inneholdt ett nytt eksemplar av type III (Gunnarsson 2012: 8–13 og Jonsson 2013: 35). Dette eksemplaret har – i motsetning til de vi kjenner fra før – en lesbar reversomskrift: CEDVXDOMINNV:SMEL. Den har vært lest som CE DVX DOMINNVS MEL, men hvordan vi skal tolke meningsinnholdet, er fortsatt en utfordring. For en diskusjon og kontekstualisering av mynten i Olav Haraldssons utmynting, se Gunnarsson 2012 og Jonsson 2013. Denne typen var tidligere bare kjent i to eksemplarer: Et depotfunn fra ruinene etter Stein kirke i Buskerud, som i dag befinner seg i Myntkabinettet i Oslo, og i Fornsalens samlinger i Visby, noe som tyder på at den stammer fra et gammelt skattefunn på Gotland.
- 8 Skaare 1990: 301–303; Jonsson 1988: 188
- 9 Det første eksemplaret ble omsatt på Oslo Mynthandels auksjon 12. mars 1988 og ble kjøpt av en mynthandler på vegne av en anonym privat samler for kr 540 000,-, mens det andre ble kjøpt av Universitetets Myntkabinett gjennom en privat transaksjon. Disse to transaksjonene førte til økt oppmerksomhet omkring salg og kjøp av mynter som fornminner fra Øst-Europa (Skaare 1990: 301). Det er flere som har stilt spørsmål ved myntenes ekthet. Uten mulighet til å avvise eller fastslå dette vil jeg gjøre oppmerksom på at de eksisterer, men unnlate å ta dem med videre i disse drøftingene.
- 10 Lidén 1999: 50
- 11 Lidén 1999: 50
- 12 Lidén 1999: 16
- 13 Skaare 1974: 445–46
- 14 Malmer 1997
- 15 Keynes og Naismith 2012: 175–223
- 16 Keynes og Naismith 2012: 201
- 17 Skaare 1976, nr. 135.
- 18 Dette motivet blir også brukt i dansk utmynting under Knut den mektige og på utgivelser innenfor de skandinaviske seriene i 1010- og 20-årene (Malmer 1997: 53–54).
- 19 For en drøfting av fremveksten av et nasjonalt myntvesen under Harald Hardråde og Olav Kyrre, se Gullbekk 1912.

- 20 Skaare 1995
- 21 For en gjennomgang av olavskultusens utbredelse i og utenfor Norge, se Ekroll 2012: 45–66.
- 22 Ekroll 2012: 52
- 23 Schive 1865, plansje I, nr. 32 og II, nr. 1
- 24 Hauberg 1900, nr. 36–38
- 25 Becker 1983: 42–47; Becker 1988, fotnote 43
- 26 Sjöberg 1989; Lidén 1999: 50. Mynten er også omtalt i en rekke studier, men bare summarisk: Jones 1968: 18; Andre referanser til mynten: Sawyer 1991: 33; Roesdahl 1992: 370. Tvilsom til tolkningen, se Nordisk tidsskrift 1997: 75.
- 27 For en redegjørelse av geistlig utmynting i Danmark eldre enn ca. 1150, se Posselt 1985: 207–214.
- 28 Det har tidligere vært debatt om denne figuren skal tolkes som Olav den hellige, se Lidén, 1997: 32 og Trætteberg 1976: 667–674. Den mangeårige nestor i norsk mynthistorie, K. Skaare, har etter hvert falt ned på tolkningen som en olavsfremstilling, se Skaare 1985: 58 og Skaare 1995: 43.
- 29 Myntstempel 1) Schive 1865, plansje I, nr. 32 (mindre god tegning); Becker 1983a: 46, fig. 6 og Becker 1983b: 14; Myntstempel 2) Schive 1865, plansje II, nr. 1; Becker 1983a: 5 og 1983b: 14; Myntstempel 3) Schive 1865, plansje II, nr. 3; Hauberg 1900a, nr. 37; Becker 1983a, fig. 6. (42). Et corpus over disse myntutgivelsene omfatter fire eksemplarer som alle er preget med forskjellige advarsstempler: to befinner seg i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling ved Nationalmuseet i København og én ved Kungliga Myntkabinettet i Stockholm. Bare én av disse tre har en sikker proveniens. Dette betyr – som oftest – at de har blitt innlemmet i samlingene på et tidlig tidspunkt, gjerne 1700- eller også begynnelsen av 1800-tallet. Dessverre har vi ingen eksemplarer av denne Hedeby-pregingen i norske samlinger.
- 30 Becker 1983: 12–14; innskriften *me fecit* forekommer ellers ikke på dansk mynt (Becker 1983: 47, note 9). En norsk penning fra Olav Kyrres tid har reversomskrift VLFCEL ME FE(CIT) (Stenersen 1881, klasse D; Skaare 1995, vol II, s. 11, nr. 16).
- 31 Gunnes 1996: 121
- 32 I Sverige blir *rex iustus*-idealet først synlig fra Magnus Ladulås tid (1255–75) (Line 2007: 407).
- 33 Gunnes 1996: 118–124
- 34 Becker 1981: 119–174
- 35 Hk, Magnus den godes saga, kap. 27
- 36 Lidén 1999: 211 ff.
- 37 Lidén 1999: 216
- 38 Skaare 1965: 92–102. For en diskusjon om erkebiskopenes myntrett, se Risvaag 1995: 54–59; Risvaag 1994–96: 143–147

- 39 Galster 1972: 40 og 75, nr. 177
- 40 Galster 1972: 75, nr. 182–183
- 41 Oppdagelsen av Bergensgylden skjedde ved en tilfeldighet i 1978. Den norske numismatikeren Jan H. Nordbø var på vei til Wien for å studere samlingene der sommeren 1978 da han la turen om Dresden og Myntkabinettet i Staatliche Kunstsammlungen. Blant de dansk-norske myntene i samlingen oppdaget han en hittil ukjent gullgylden preget under kong Hans. Innskriften NOVA AVRE BERGE knyttet mynten til Bergen. Eksemplaret skal ha tilhørt samleren Ferdinand von Reiboldt (d. 1858) fra Leipzig før 1844 (Nordbø 1978: 5–6).
- 42 Danmarks Middelalderlige skattefunn, bind II, nr. 308 og 309
- 43 Rønning 1976, nr. P108
- 44 Maguire 1997: 1037–1054
- 45 Becker 1983: 43–44
- 46 For en generell introduksjon til emnet, se Gasper og Gullbekk 2015
- 47 For en drøfting av middelaldermynt i italienske graver, se Travaini 2004; og myntene i Frans av Assisis grav, se Travaini 2015: 210–11

Litteratur

- Becker, C.J.: The Coinage of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c.1040–c.1046, C.J. Becker (red.), *Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filosofiske Skrifter 9:4. København 1981, s. 119–174
- Becker, C.J.: Magnus den godes Hedeby-mønter. De første danske erindringsmønter. *NNUM* 1983, s. 42–47
- Becker, C.J.: Iule gjorde mig, *Skalk* nr. 4, 1983, s. 11–15
- Becker, C.J.: Danske mønter som historisk kildemateriale i 1000-tallet, A. Anderson (red.), *Festskrift til Olaf Olsen på 60-års dagen den 7. juni 1988*, København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, 1988, s. 123–136
- Ekroll, Ø.: The Cult of St. Olav in the Norse cultural sphere – and outside it, i Steinar Imsen (red.), *'Ecclesia Nidrosiensis' and 'Noregs veldi'. He role of the Church in the making of Norwegian domination in the Norse World*, Trondheim Studies in History, Rostra Books: Trondheim 2012, s. 45–66
- Galster, G.: *Unionstidens udmøntinger*. Danmark og Norge 1397–1540. *Sverige 1363–1521*. København 1972
- Gasper, G.E.M. og Gullbekk, S.H. (red.): *Money and the Church in Northern Europe 1000–1200: Practice, Morality and Thought*, Ashgate: Farnham 2015
- Gullbekk, S.H.: Coinage and monetary economies, i S. Brink (red.), *The Viking World* (Routledge, London and New York, 2008), s. 159–169
- Gunnarsson, B.: Ytterligare ett Olav Haraldssonmynt, *NNUM* nr. 1, 2012, s. 8–13
- Gunnes, E.: *Erkebiskop Øystein. Statsmann og kirkebygger*, Aschehoug: Oslo 1996

- Hauberg, P.: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*. København 1900
- Hkr, Magnus den godes saga, kap. 28
- Imsen, S.: The Nidaros Church and its province, i S. Imsen (red.), '*Ecclesia Nidrosiensis*' and '*Norges veldi*'. *The role of the church in the making of Norwegian domination in the Norse World*. Trondheim Studies in History, Akademika Publishing, 2012
- Jones, G.: *The legendary history of Olaf Tryggvason*. The twenty-second W.P. Ker Memorial Lecture, delivered in the University of Glasgow, 6th March 1968. Glasgow 1968
- Jonsson, K.: [Kommentarer til to penninger fra Olav Haraldsson]. B. Ahlström Mynthandel AB. Auksjon 37 (23.–24. april 1988), 188
- Jonsson, E.: *En rik handelsmans silverskatt*. Stockholm 2013
- Keynes, S. & Naismith, R.: The Agnus Dei pennies of King Æthelred the Unready. In memory of Mark Blackburn, *Anglo-Saxon England* 40 (2012), s. 175–223
- Lidén, A.: 'Bildene av sankt Olav', i I.L. Rumar (red.) *Helgonet i Nidaros. Olavskult och kristnande i Norden*, Skrifter från Riksarkivet 3. Stockholm 1997, 26–49
- Lidén, A.: *Olav den helige i medeltida bildkonst. Legendmotiv och attribut*, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1999
- Line, P.: *Kingship and State Formation in Sweden: 1130-1290*, The Northern World, Brill. Leiden 2007
- Maguire, H.: Magic and Money in the Early Middle Ages. *Speculum*, 72, 1997, s. 1037–1054
- Malmer, B.: *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995–1020*. Stockholm 1997
- Nordbø, J.H.: En norsk gylden fra kong Hans. *NNUM* 1978, s. 5–6
- Posselt, G.: Nogle danske mønter med gejstelige fremstillinger før ca. 1150, Festskrift til Brita Malmer 60 år. *Hikuin* vil. 11, 1985, s. 207–214
- Risvaag, J.A.: *Erkebiskopen i Nidaros' utmynting i middelalderen. Med særlig vekt på erkebiskopens myntrett, hovedoppgave i historie*, upublisert hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Oslo, høsten 1995
- Risvaag, J.A.: Ikke-kongelig utmynting i Norge frem til reformasjonen. *NNÅ* 1994–96, s. 130–161
- Roesdahl, E.: *Viking og Hvidekrist: Norden og Europa 800-1200*: Nationalmuseet, København 26. december 1992–14. marts 1993. København 1992
- Rønning, B.R.: *Arkitekt Henrik Bull og utformingen av den norske mynttrekken etter 1905*. St. Hallvard, 2. hefte, 54. årgang, 1976, s. 120–129
- Schive, C.J.: *Norges mynter i middelalderen*. Christiania 1865
- Sjöberg, R.: Erik den helige – Sveriges Rex Iustus, Festskrift til Lars O. Lagerqvist. *Nu-mismatiska Meddelanden XXXVII* (1989)
- Sawyer, P.: Swein Forkbeard and the Historians, i Ian Wood (red.), *Church and Chronicle in the Middle Ages: Essays Presented to John Taylor*, Bloomsbury Publishing. London 1991, s. 27–40
- Sigurdsson, J.V.: *Det norrøne samfunnet*. Oslo 2008

- Skaare, K.: En ny norsk erkebispemynt. *Numismatiska Meddelanden* vol. XXX (1965), s. 92–102
- Skaare, K.: Olav den helliges utmyntning. I *Forskningens lys, Norges almenvitenskapelige forskningsråd 25-års jubileum 1974*, s. 441–454
- Skaare, K.: *Coins and Coinage in Viking Age Norway*, Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø 1976
- Skaare, K.: Herskertegn og maktsymboler på norsk og annen nordisk middelaldermynt. I M. Blindheim et al., *Kongens makt og ære – Skandinaviske herskersymboler gjennom 1000 år*. Foredrag fremlagt ved det 17. nordiske symposium for ikonografiske studier. Bergen 1980. Universitetets Oldsaksamling 1985, s. 53–61
- Skaare, K.: A second coin of St. Olaf from the Stryjewo Wielkie hoard, *Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-Age Coinage 1-4 June 1989*. Red. Kenneth Jonsson og Brita Malmer. Commentationes. Nova Series 6 (1990), s. 301–303
- Skaare, K.: Norges mynthistorie. Mynter og utmynting i 1000 år. Pengesedler i 300 år. *Numismatikk i Norge*, bind I, Universitetsforlaget: Oslo 1995
- Travaini, L.: Saints and Sinners: Coins in Medieval Italian Graves. *Numismatic Chronicles* CLXIV (2004), s. 159–182
- Travaini, L.: Saints, Sinners and ... a Cow: Interpreting Coins in Ritual Contexts, i G.E.M. Gasper og S.H. Gullbekk (red.), *Money and the Church in Northern Europe 1000–1200: Practice, Morality and Thought*, Ashgate. Farnham 2015, s. 209–221
- Trøtteberg, H.: 'Øks', i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. 5. Oslo 1976, s. 667–674
- Tveito, O.: Olav Haraldssons unge år og relasjonen til engelsk kongemakt. Momenter til et crux interpretum. *Collegium Medievale* vol. 21 (2008), s. 158–181